

Gamla vägar och rövarkulor

Arkeologisk antikvarisk kontroll
vid återställningsarbeten av äldre landsväg
utmed riksväg 70, delen Broddbo-Brovallen

Västerfärnebo socken
Sala kommun
Västmanland

Ronnie Jensen

Gamla vägar och rövarkulor

**Arkeologisk antikvarisk kontroll
vid återställningsarbeten av äldre landsväg
utmed riksväg 70, delen Broddbo–Brovallen**

**Västerfärnebo socken
Sala kommun
Västmanland**

Ronnie Jensen

Omslagsfoto: Återställning av det skadade, övergivna äldre landsvägspartiet Västerfärnebo 613. Till höger skymtar offerkastet Västerfärnebo 191:1 (en av ”rövarkulorna”). Till vänster skymtar den nuvarande riksväg 70.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2012

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407
Foto: Ronnie Jensen 2010
Kartbearbetning: Ronnie Jensen

ISBN 978-91-7453-122-0

Tryck: Just Nu, Västerås 2012

Innehåll

Sammanfattning	5
Uppdraget	6
Ärendets karaktär	6
Syfte	7
Bakgrund – kunskapsläge	8
Genomförande	9
Metod och tillvägagångssätt	9
Återställning – översiktlig redovisning	9
Återställning – specificerad redovisning	9
Objektbeskrivning	14
Norra komplexet	14
Södra komplexet	16
Utvärdering	18
Återställningsarbetet	18
Kulturhistoriska värden och sammanhang	19
Åtgärdsförslag	22
Referenser	24
Litteratur	24
Arkiv- och otryckta källor	24
Tekniska och administrativa uppgifter	24

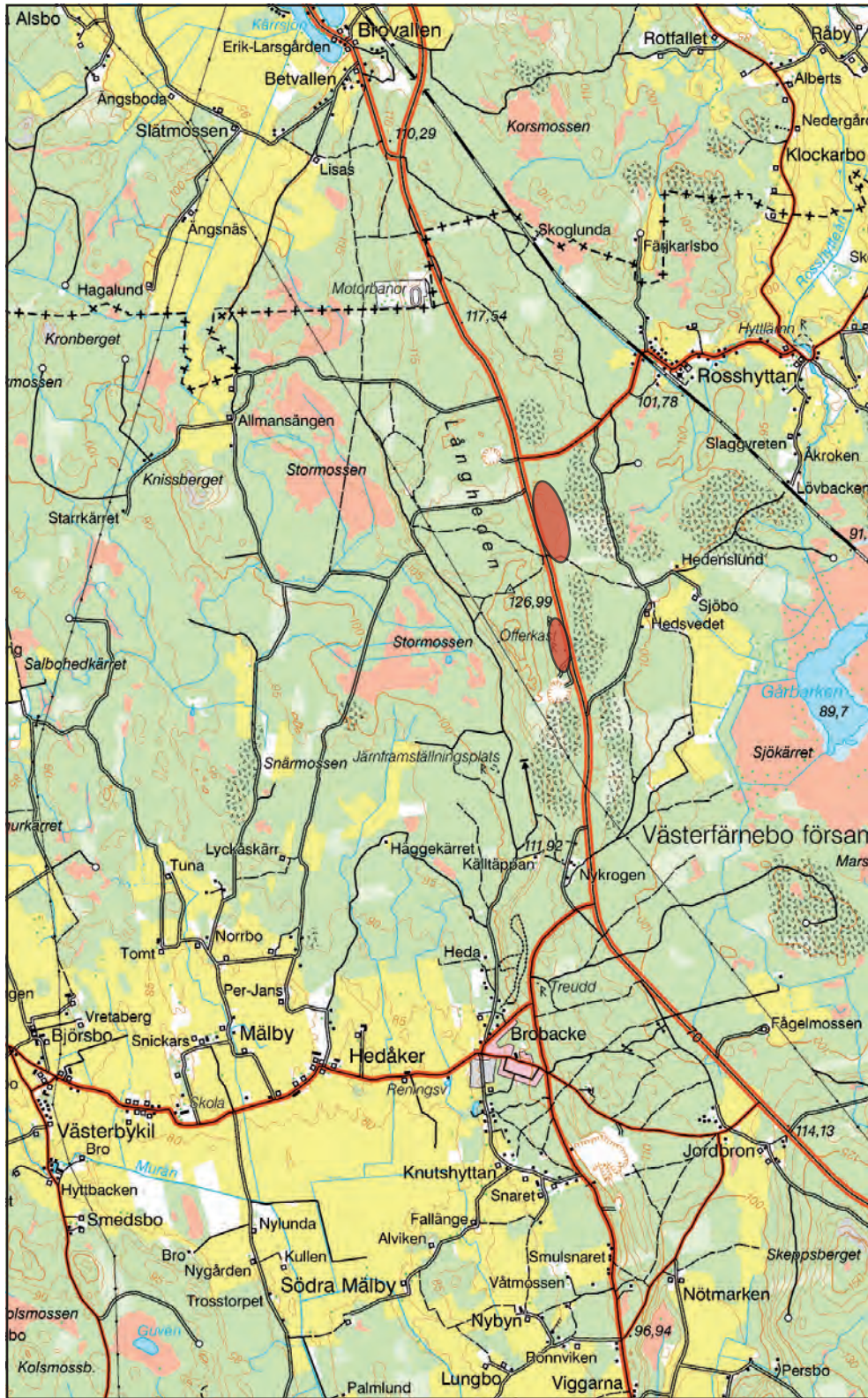

Fig. 1. De två områdena för återställningsarbetena utmed riksväg 70, markerade som två ellipser. Utsnitt ur digitala Gröna kartan. Kartbearbetning Ronnie Jensen. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Rapporten redovisar resultaten från två separata ärenden, dock med samma inriktning, inom samma område och med delvis gemensamma objekt. I bägge fallen avser ärendena antikvariska kontroller i samband med återställningsarbeten av äldre, övergivna landsvägspartier, som skadats i samband med vägarbeten utmed den befintliga riksväg 70. Till vägmiljön hör även andra kringanläggningar, såsom tre offerkast, en milstolpe samt en väghållningssten. De arbeten som utfördes har av länsstyrelsen rubricerats som en antikvarisk kontroll i samband med återställningsarbetena. De två landsvägspartierna återställdes efter uppkomna skador. De registrerades, beskrevs och lägesbestämdes även i fält där uppgifterna infördes i FMIS. Samtliga offerkast samt milstolpen och väghållningsstenen, fick en översyn avseende beskrivningarna.

Återställningsarbetena genomfördes enligt följande: **Västerfärnebo 613, äldre landsväg, södra resp. norra delarna.** I huvudsak bestod de uppkomna skadorna av överlagring av sandmassor. Vissa schakt- och sättningsskador kunde dock konstateras, men inte i någon större omfattning. Genom uppmätningar av oskadade partier av de olika strukturerna kunde ett återskapande av det ursprungliga utseendet utmed de skadade eller övertäckta partierna göras på ett nöjaktigt sätt.

Västerfärnebo 191:1, offerkast. De körskador som hade uppdragats i västra kanten av offerkastet, i direkt anslutning till den övergivna landsvägens vägbana, var inte särskilt omfattande. De av väg- eller skogsmaskin nedtryckta partierna kunde enkelt igenfyllas. Det ris och bråte som hade påförts offerkastet kunde borttas på ett okomplicerat sätt.

Västerfärnebo 7:1, offerkast. De körskador i form av två parallella dikesartade spår, som hade uppkommit vid färd med skördare mellan Rv 70 och offerkastet, kunde tämligen smärtfritt igenfyllas med hjälp av liten grävmaskin försedd med skopa. Det ris och bråte som hade påförts offerkastet borttogs.

Västerfärnebo 612, äldre landsväg, södra delen. De aktuella skadorna bestod dels av ett litet parti några meter söder om offerkastet Västerfärnebo 7:1, där en skördare hade skadat främst vägens östra, vallartade kant, dels av kvarlämnat ris efter avverkning på platsen, kopplat till vägarbetena utmed Rv 70. De ganska ytliga vägskadorna efter skördaren kunde tämligen enkelt åtgärdas med igenfyllning och utjämning. Riset borttogs på och i anslutning till vägen.

De två vägavsnitten, med sina kringanläggningar, utgör sannolikt en av de mest intressanta, och därmed mest skyddsvärda, äldre bevarade vägmiljöerna i Sverige. De faktorer som ligger bakom denna ståndpunkt är följande:

- De två aktuella partierna av den äldre landsvägen är totalt sett välbevarade och uppvisar ålderdomliga drag (se nedan). Dessutom finns ytterligare övergivna partier såväl söder som norr om de nu aktuella som ännu ej är registrerade.
- Det bör vara tämligen unikt med hela tre, dessutom välbevarade och ovanligt stora, offerkast utmed den aktuella sträckan. De har dessutom en tydlig koppling till den gamla färdvägen.
- Det måste dessutom vara ovanligt, för att inte säga närmast unikt att alla tre offerkasterna finns med på en äldre lantmäterikarta (1757) och ett av dem dessutom på en karta från 1699 i båda fallen redovisade i anslutning till vägen.
- Härtill kommer andra anläggningar kopplade till den gamla färdvägen, dels en milstolpe, dels en väghållningssten.

De två övergivna landsvägspartierna, som nu har blivit föremål för återställningsarbeten efter skador, är i samband med registreringen år 2010 anförda som *fast fornlämning*. Utifrån detta förhållande kan ett *registreringsbehov* annonseras, eftersom det finns flera partier av nämnda landsväg, som inte alls är registrerade i FMIS. Beträffande *milstolpen* Västerfärnebo 4:1 bör denna bli föremål för *restaureringsåtgärder*, i första hand utifrån ett behov av att förbättra postamentet. Även väghållningsstenen söder därom behöver rätas upp. Slutligen föreslås en *ny uppskyllning med aktuell information* om den aktuella vägmiljön.

Uppdraget

Ärendets karaktär

Den här rapporten redovisar resultaten från två separata ärenden, dock med samma inriktning, inom samma område och med delvis gemensamma objekt. I bägge fallen avses antikvariska kontroller i samband med återställningsarbeten av äldre, övergivna landsvägspartier, som skadats i samband med vägarbeten utmed den befintliga riksväg 70. Till vägmiljön hör även tre offerkast, en milstolpe samt en väghållningssten.

Trafikverket har byggt om riksväg 70, delen Broddbo–Brovallen, till mötesfri landsväg. I samband med vägarbetena 2010 planades jordmassor ut över fornlämningsområdet för offerkastet Västerfärnebo 191:1 och den gamla övergivna landsvägen som finns här (Västerfärnebo 613, fig. 2). Utplaningen av jordmassorna skulle ha skett under antikvarisk kontroll, men på grund av olyckliga omständigheter hörde Trafikverket inte av sig till Länsstyrelsen. Rapportförfattaren på Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) kontaktade Länsstyrelsen när han såg att arbetet redan var utfört. Vid ett möte på platsen den 16 juni 2010 mellan Länsstyrelsen, Trafikverket och KM kunde det även konstateras att skogsmaskiner hade gjort körskador inom fornlämningsområdet för offerkastet Västerfärnebo 7:1. Vissa körskador kunde även noteras på offerkastet Västerfärnebo 191:1.

Detta ärende fattade länsstyrelsen beslut om 2010-06-23 (1st dnr 431-2830-10), vilket berörde de äldre, tidigare oregistrerade landsvägspartierna Västerfärnebo 612 och 613 samt offerkastet Västerfärnebo 6:1, 7:1 och 191:1. I uppdraget låg återställningsarbeten av södra delen av landsvägsavsnittet 613 samt återställningsarbeten i anslutning till de övriga anläggningarna. Dessutom skulle befintliga beskrivningar ses över samt för de två då oregistrerade landsvägsavsnitten skulle beskrivningar upprättas och deras utsträckning bestämmas.

Fig. 2. Jordmassor från Trafikverkets ombyggnation av Rv 70 låg upplagda på den övergivna landsvägen (Västerfärnebo 613, södra änden) och i anslutning till offerkastet Västerfärnebo 191:1. Foto R. Jensen 2010.

Senare upptäckte rapportförfattaren (KM) att jordmassor hade lagts upp i nära anslutning till milstolpen Västerfärnebo 4:1 på Långheden i anslutning till den norra delen av den gamla övergivna landsvägen. Vägen befanns vara skadad, övertäckt, och sambandet mellan milstolpe och väg hade gått förlorat. Den 6 september 2010 hölls ännu ett fältmöte, i detta fallet mellan en representant för Svevia (på uppdrag av Trafikverket) och rapportförfattaren från KM (på uppdrag av Länsstyrelsen). Ca tio meter från milstolpen hade då även en cementgrund till en trafikskylt lagts. Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion har inte varit inblandad i placeringen av trafikskyltarna. Enligt projektledaren på Trafikverket kunde placeringen av skylten inte ändras. Den gamla landsvägen skulle dock återställas.

Detta ärende nummer två fattade länsstyrelsen beslut om 2010-09-16 (1st dnr 431-3807-10) och avsåg således den norra änden av landsvägspartiet 613 samt milstolpen Västerfärnebo 4:1. Även i detta fallet skulle återställningsarbeten utföras av den, i höjd med milstolpen, skadade vägen 613. Dessutom skulle beskrivningen ses över för milstolpen, eftersom denna ej längre stämde med faktiska förhållanden. Detta kom i praktiken även att gälla för den söder därom befintliga väghållningsstenen 192:1.

Fig. 3. Jordmassor lag upplagda och markskador kunde konstateras från Trafikverkets ombyggnation av Rv 70 på den övergivna landsvägen (Västerfärnebo 613, norra änden) och mitt för milstolpen Västerfärnebo 4:1 (till höger i bilden). Foto från söder, R. Jensen 2010.

Syfte

Den antikvariska kontrollen syftade till att skydda fornlämningar från (framtida) skador och att återställa fornlämningar efter de skador som de åsamkats vid vägarbetena för riksväg 70.

Bakgrund – kunskapsläge

Det aktuella området utgör en del av Badelundaåsen. Här breder åsen ut sig i en mäktig, bred kam, i stort sett i riktning norr-söder, med omfattande lägre belägna sandfält intill. Området förstagsängsinventerades för den ekonomiska kartan 1963 och blev föremål för en andragängsinventering 1989. År 1999 utförde Västmanlands läns museum en arkeologisk utredning utmed Rv 70 (Elgh 2002) och 2008 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård en uppföljning i form av en etapp 2-utredning (Ählström 2009). Fornlämningsbilden och den kulturhistoriska situationen präglas av 1) åsen som kommunikativ företeelse; 2) åsen som plats för förhistorisk järnframställning och kolning; 3) åsen som platsen för kolframställning under historisk tid samt 4) åsen som råvarukälla för tjärframställning.

Den första punkten, åsen som färdväg, illustreras av den befintliga landsvägen, men också av de små partier av den äldre landsvägssträckningen som ställvis finns kvar och som blev aktuella vad gäller återställningsarbeten. En bit söder om de sydligaste offerkastan är även ett halvvägsparti registrerat (Västerfärnebo 555:1). Denna halv väg löper parallellt med och öster om den nuvarande landsvägen, som här motsvarar sträckningen för den äldre landsvägen. Därutöver finns i norr byvägen mot Rosshyttan samt ett antal mindre skogsvägar, som löper i olika riktningar över åsen. Utmed den gamla landsvägen finns de tre offerkastan (Västerfärnebo 6:1, 7:1 och 191:1), något längre norrut en milstolpe (Västerfärnebo 4:1) och en väghållningssten (Västerfärnebo 192:1) samt ytterligare en väghållningssten utmed vägen mot Rosshyttan (Västerfärnebo 193:1).

Punkt 2, förhistoriskt blästbruk och äldre kolning, illustreras framför allt av några blästplatser i närområdet, närmare bestämt utmed åsens västsluttning. Dessa kompletteras av ett stort antal registrerade kolningsgropar, som borde kunna kopplas till nämnda blästbruk.

Fig. 4. Stubbtäktsgrop på Långheden (inom Västerfärnebo 323:1). Foto R. Jensen 2011.

Förekomsten av dessa gropar för oss över till punkt 4, åsen som råvarukälla för tjärframställning. Det finns nämligen anledning att förmoda att ett stort antal av de som kolningsgropar registrerade lämningarna snarare utgör s.k. stubbtäktsgropar (fig. 4), där

tjärstubbarna användes inom tjärframställningen. Detta kunde författaren till denna rapport bekräfta i samband med en pilotstudie, finansierad av länsstyrelsen (lst dnr 431-12145-09), där ett urval områden med påstådda kolningsgropar uppsöktes. Resultatet visade att nästan inga kolningsgropar kunde verifieras, utan flertalet gropar utgjordes av stubbtäktsgropar, andra taktgropar samt rotvältor (Jensen 2011).

Punkt 3, åsen som bärare av kolframställning under historisk tid, manifesteras i form av resmile- och liggmilebottnar spridda över åsen.

Vid förstagångsinventeringen 1963 registrerades de två sydligaste offerkastet (Västerfärnebo 6:1 resp. 7:1) samt milstolpen Västerfärnebo 4:1. Vid revideringsinventeringen 1989 registrerades det nordligaste offerkastet (Västerfärnebo 191:1) och väghållningsstenen 192:1. De övergivna delarna av den gamla landsvägen finns registrerade/karterade i den första utredningsrapporten (Elgh 2002), dels sträckan mellan offerkastet Västerfärnebo 6:1 och 7:1 (arbetsnummer 67 i rapporten, nu Västerfärnebo 612), dels partiet förbi offerkastet Västerfärnebo 191:1 samt vidare norrut (arbetsnummer 71 och 75, nu Västerfärnebo 613). Dessa vägpartier blev aldrig införda i fornminnesregistret av RAÄ utifrån 2002 års rapport. Det var först i och med de två aktuella uppdragen, som beskrivningar upprättades, lägesbestämning gjordes och med ett införande i FMIS.

Genomförande

Metod och tillvägagångssätt

Återställning – översiktlig redovisning

De arbeten som utfördes i det första ärendet (dnr 431-2830-10) har av länsstyrelsen rubricerats som en antikvarisk kontroll i samband med återställningsarbetena. Den äldre, övergivna landsvägen (Västerfärnebo 613) utmed offerkastet 191:1 återställdes efter uppkomna skador och lägesbestämdes och beskrevs för införande i FMIS. På offerkastet 191:1 avlägsnades ris- och stamdelar av träd, som delvis täckte fornlämningen. De körskador som uppkommit vid färd med skördare mellan nuvarande Rv 70 och offerkastet Västerfärnebo 7:1 åtgärdades. Även här avlägsnades ris och bråte, som låg på offerkastet. Här upprättades även en ny beskrivning, eftersom den gamla delvis befanns vara inaktuell. Dessutom lägesbestämdes och beskrevs även här ett annat parti av den äldre, övergivna landsvägen, som löper mellan offerkastet Västerfärnebo 7:1 och 6:1. Ett begränsat parti av vägen återställdes även efter mindre körskador av skördare. Dessutom upprättades en ny beskrivning av offerkastet 6:1, eftersom delar av beskrivningen befanns vara inaktuell (jfr 7:1). Återställningsarbetena utfördes med en liten grävare (se fig. 2, 5, 8, 10, 11 och 13) samt med handredskap såsom spade, hacka och kratta.

Fig. 5. Med hjälp av en liten grävare utfördes stora delar av återställningsarbetena. Här nyskapande av det sydligaste partiet av vägen Västerfärnebo 613. Foto R. Jensen 2010.

Fig. 6. Västerfärnebo 613, södra delen. Återställning av den skadade, äldre landsvägen i full gång. Foto R. Jensen 2010.

Fig. 7. Västerfärnebo 613, södra delen. Återställning av den skadade, äldre landsvägen i stort sett färdig. Skyddande avbandning mot Rv 70 uppförd. Foto R. Jensen 2010.

De arbeten som utfördes i det andra ärendet (dnr 431-3807-10) har av länsstyrelsen rubricerats som en antikvarisk kontroll i samband med återställningsarbeten av skador som uppkommit i samband med Trafikverkets vägarbeten utmed Rv 70. Den äldre, övergivna landsvägen (Västerfärnebo 613) invid milstolpen 4:1 återställdes efter uppkomna skador. Denna väg hade även tidigare under år 2010 blivit föremål för återställningsarbeten i den södra änden (se ovan) och lägesbestämdes och beskrevs då i hela sin sträckning för införande i FMIS. I uppdraget ingick även att upprätta en ny beskrivning av milstolpen Västerfärnebo 4:1, eftersom den befintliga hade konstaterats vara inaktuell. Dessutom upprättades en ny beskrivning av väghållningsstenen Västerfärnebo 192:1, eftersom även denna beskrivning befanns vara inaktuell. (Det sistnämnda ingick egentligen inte i uppdraget, eftersom detta blev känt först vid fältarbetet.) Återställningsarbetena utfördes med en liten grävare (se fig. 8 m.fl.) samt med handredskap såsom spade, hacka och kratta (fig. 6).

Fig. 8. Västerfärnebo 613, norra delen. Återställning av den skadade, äldre landsvägen påbörjad. Foto R. Jensen 2010.

Fig. 9. Västerfärnebo 613, norra delen. Återställningen av den skadade, äldre landsvägen nästan fullbordad. Foto R. Jensen 2010.

Återställning – specificerad redovisning

Västerfärnebo 613, övergiven, äldre landsväg, södra delen (se omslaget samt fig. 2, 5–7, 10 och 11). Från vägens södra ände, där den klingar av mot den befintliga Rv 70, och ca 75 meter norrut hade den övergivna landsvägen skadats i samband med schaktningar och utplaningar utmed den moderna landsvägen. Det södra partiet, upp till ca 15 m norr om offerkastet 191:1 hade överlagrats av schaktmassor, i sydligaste delen i sin helhet, där vägen inte längre kunde ses. I höjd med offerkastet och ca 15 m norr därom var vägbanan och det västra vägdiket delvis övertäckt och ställvis schaktskadat. Längre norrut, till en längd av ca 75 meter från den sydligaste änden, var vägdiket och de västligaste delarna av vägvallen innanför diket helt eller delvis övertäckta av schaktmassor. Återställningsarbetena påbörjades från norr, där vägdiket rensades från sand och jord. Från ett parti ca 10 m norr om offerkastet och fram till den sydligaste änden av vägen fick denna mer eller mindre rekonstrueras. Alla schaktmassor avlägsnades med grävaren och vägbanan samt vägvallarna på ömse sidor om denna (egentligen en del av vägbanan) rekonstruerades med hjälp av skopa och handredskap med utgångspunkt från ursprunglig markyta och med ledning av utseendet på oskadade partier av vägen.

Fig. 10. Södra delen av den övergivna landsvägen 613 under återställandets slutfas. Lägg märke till den återställda vägvallen till höger i bilden. Foto mot söder, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 613, övergiven, äldre landsväg, norra delen (fig. 3, 8 och 9). Även i den norra änden av den övergivna landsvägen, i höjd med milstolpen 4:1, hade skador uppstått vid schaktningar och utplaningar. Utmed en sträcka av knappt 20 m hade vägen delvis avschaktats, men framför allt överlagrats av massorna. Sättningar i vägbanan kunde också konstateras. På samma sätt som redovisats ovan rensades den ursprungliga vägbanan fram, som de sista 5 metrarna norrut, där vägen klingade av i den befintliga riksvägen, till största delen fick rekonstrueras med ledning av vägens utseende längre söderut. De vägvallar, som ingick som en del av vägbanan, och som bildats som ett resultat av vägens utnyttjande tidigare, återskapades även (se även ovan).

Fig. 11. Södra delen av den övergivna landsvägen 613. Återställningsarbetena är just påbörjade. Foto mot NNÖ, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 191:1, offerkast (fig. 17 och 18). Den västligaste kanten av offerkastet, i direkt anslutning till vägbanan utmed färdvägen Västerfärnebo 613, hade blivit utsatt för smärre körskador i samband med ovanstående schaktningar från Trafikverkets sida. En del ris och mindre träd hade påförts anläggningen i samband med vägarbetena. Ris, sly och fallna träd borttogs från offerkastet och de smärre kantskadorna i kastets västligaste del igenfylldes med sand.

Fig. 12. Det av skördare skadade partiet mellan Rv 70 och offerkastet Västerfärnebo 7:1 innan återställning. Foto mot söder, R. Jensen 2010.

Fig. 13. Det av skördare skadade partiet mellan Rv 70 och offerkastet Västerfärnebo 7:1 under återställning. Spåren efter skördaren fylls igen. Foto mot norr, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 7:1, offerkast (fig. 24). Mitt för offerkastet Västerfärnebo 7:1 och ca 50 m norr och söder om detta och parallellt med Rv 70, mellan den senare och offerkastet, hade körskadorna uppkommit vid körning med skördare då träd avverkas utmed riksvägen. Skadorna fanns således inom fornlämningsområdet för offerkastet. Med hjälp av grävaren (se fig. 13), och med en finjustering medelst handredskap, igenfylldes de uppkomna spåren. En röjning av sly och ris, som fanns på offerkastet, genomfördes även.

Västerfärnebo 612, övergiven, äldre landsväg, södra delen (fig. 14 och 22). Ca 60 m av den sydligaste delen av den övergivna landsvägen rensades från ris, som hade lämnats på platsen efter avverkning av träd, som bedömdes stå för nära Rv 70. Detta parti sträckte sig från vägens avslutning i söder upp till i höjd med offerkastet 7:1 i norr. Ca 10 m söder om offerkastet uppvisade vägens östra vallparti smärre körskadorna, som åstadkommit av ovan nämnda skördare i samband med avverkningen. Dessa ytskadorna återställdes genom igenfyllning och utjämnande av det aktuella markpartiet (fig. 22).

Fig. 14. Det av körskadorna och nedrisning drabbade partiet av färdvägen Västerfärnebo 612, strax söder om offerkastet Västerfärnebo 7:1. Situationen innan återställning (jfr fig. 22). Foto mot söder, R. Jensen 2010.

Objektbeskrivning

Nedan följer en redovisning av de nya beskrivningar som upprättades i fält. Först redovisas det norra komplexet med vägsavsnitt, offerkast, milstolpe samt väghållningssten. Därefter följer det södra komplexet med vägsavsnitt och offerkast.

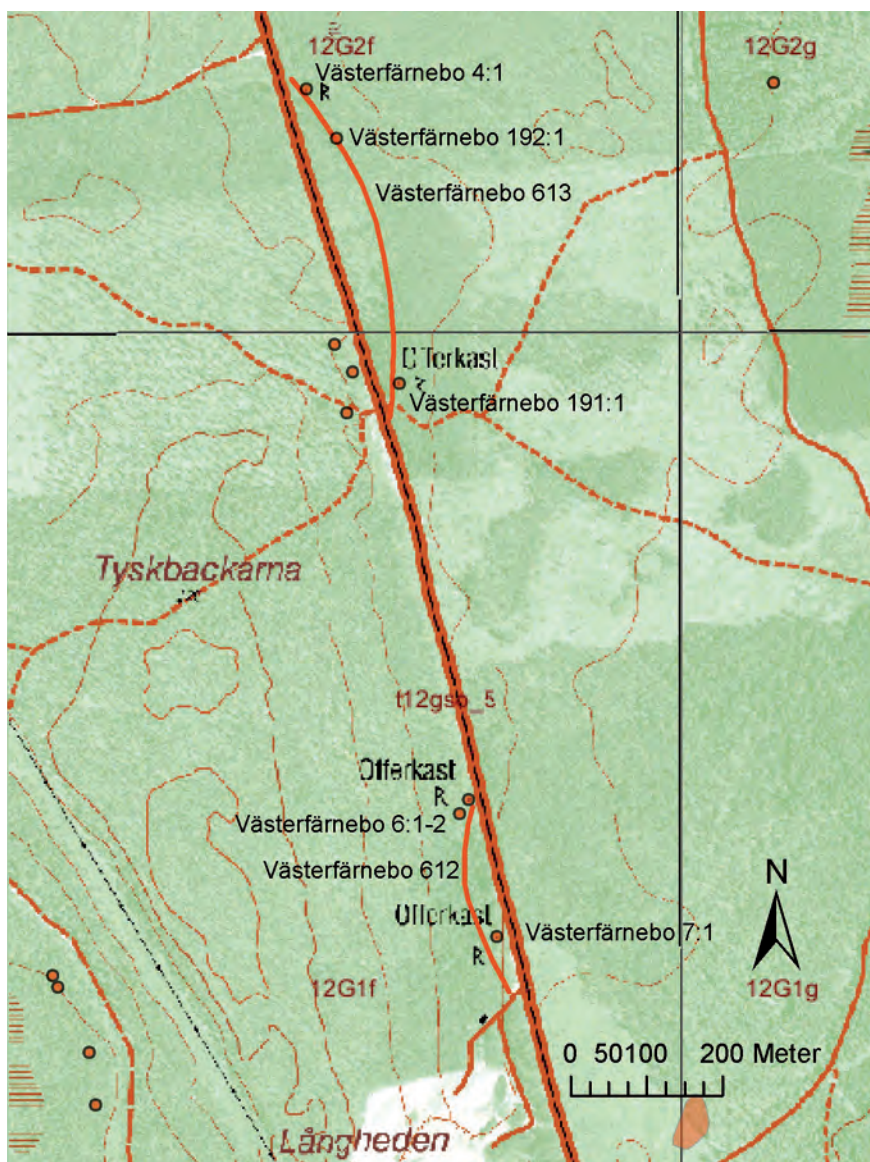

Fig. 15. Situationskarta med relevanta registerposter i FMIS särskilt markerade. Utsnitt ur den digitala fastighetskartan. Skala 1:10 000. Kartbearbetning R. Jensen.

Norra komplexet

Västerfärnebo 613. Övergiven, äldre landsväg, utmed en sträcka av ca 485 m (N–S till NNV–SSÖ). Ändar i S resp. NNV i befintlig landsväg (Rv 70). Vägen löper bågformigt som en uppbyggd vägbank, ca 6 m br och 0,2–0,5 m h. Det tidigare brukandet av vägen har givit upphov till svaga vallar som avslutar banken utåt på ömse sidor utmed större delen av sträckan. Vallarna är 1–2 m br och 0,15–0,25 m h. Ställvis är diken utanför vallarna, 1–2 m br och 0,15–0,4 m dj. Ställvis utmed västra sidan utvidgas diket till mindre täkter, som uppkommit vid uppbyggandet av vägbanken. Sydligaste delen (ca 50 m) av vägbanken skadades år 2010 vid vägarbeten utmed Rv 70, varvid detta parti har återställt under arkeologisk uppsikt (lst dnr 431-2830-10). På motsvarande sätt har ca 15–20 m av den NNV:e änden återställt i höjd med milstolpen Västerfärnebo 4:1 (annat ärende, lst 431-3807-10).

Fig. 16. Västerfärnebo 613, mellersta delen. Gran och andra trädslag växer på den gamla vägbanken. Till vänster skymtar väghållningsstenen 192:1, avbandad. Se även fig. 21. Foto från norr, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 191:1. Offerkast (fig. 17 och 18), bestående av stenmaterial, närmast runt, ca 9 m diam och 1,5–2 m h. Kraftigt övertorvat och övermossat med ställvis synlig sten, 0,05–0,25 m st. Kastet är uppbyggt kring två jordfasta block, ca 2,5 m st, vilkas toppartier är exponerade i anläggningens centrala del. Beväxt med några ungbjörkar. Ris och fallna träd borttogs vid antikvarisk kontroll 2010 (lst 431-2830-10). *Orientering:* Intill och Ö om övergiven äldre landsväg (N–S), Västerfärnebo 613.

Fig. 17. Offerkastet Västerfärnebo 191:1 före rensning. Foto från NNV, R. Jensen 2010.

Fig. 18. Offerkastet 191:1 efter rensning och utfyllning i kanten efter körskador. Foto från söder, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 4:1. Milstolpe (fig. 19, 20, 30 och 31), granit, 0,75 m h, 0,4–0,55 m br (NNV–SSÖ) och 0,23–0,3 m tj. På den VSV breddsidan är inristat: 1838. Denna är kompletterad med imålning med svart färg. Borrhål finns i stenen efter den ursprungliga brytningen. Postament, kvadratisk, 2,1×2,1 m st (NV–SÖ till NÖ–SV) och 0,3–0,6 m h av kallmurade stenar, 0,15–0,85 m st. Den NÖ kanten är den lägsta, endast 0,3–0,45 m h, i övrigt 0,4–0,6 m h. Milstolpen står inte riktigt i samma riktning som postamentet. Det sistnämnda har sannolikt den ursprungliga, korrekta riktningen, dvs. samma riktning som den intill löpande övergivna, äldre landsvägen. Vid den beskrivning som upprättades 1989 låg då milstolpen omkullvält och postamentet var delvis raserat. Postamentet verkar vara ”slarvigt” eller tillfälligt restaurerat, och behöver ytterligare översyn. *Orientering:* 22 m ÖNÖ om Rv 70, 8,5 m SSÖ om gräns (ÖNÖ–VSV) samt 3 m NÖ om övergiven, äldre landsväg (Västerfärnebo 613). *Terräng:* Mycket svagt ÖNÖ-sluttande hedmark. Skogsmark, övervägande tallskog med graninslag.

Fig. 19. Milstolpen Västerfärnebo 4:1 i anslutning till norra partiet av den övergivna landsvägen Västerfärnebo 613. Foto från väster, R. Jensen 2010.

Fig. 20. Milstolpen Västerfärnebo 4:1. Här framgår att postamentet är i behov av restaurering. Bakom milstolpen, uppe till höger, kan den övergivna landsvägen skimras och längst bak i bilden, uppe till höger, syns den nuvarande Rv 70. Foto från norr, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 192:1. Vägghållningssten (fig. 16 och 21), tuktad granit, 0,5 m h, 0,24 m br (NNV–SSÖ) och 0,28 m tj. Plan ovsida. På den VSV sidan är inristat: 82. Inristningen är ifylld med svart färg, som delvis har flagnat. Stenen lutar något mot VSV. Vid den förra beskrivningens upprättande 1989 låg stenen omkullvält. Vägghållningsstenen står sannolikt, eller i det närmaste, på ursprunglig plats. *Terräng:* Svagt ÖNÖ-sluttande hedmark. Skogsmark, tall med graninslag.

Fig. 21. Vägghållningsstenen Västerfärnebo 192:1 i anslutning till det mellersta partiet av den övergivna landsvägen Västerfärnebo 613. Jfr med fig. 16. Foto från väster, R. Jensen 2010.

Södra komplexet

Västerfärnebo 612. Övergiven, äldre landsväg (fig. 14 och 22), utmed en sträcka av ca 250 m (NNV–SSÖ till N–S). Ändar i S vid mötet mellan befintlig landsväg, Rv 70, och mindre tillfartsväg till grustag och i N invid Rv 70. Vägen löper bågformigt över sandheden, till stor del som en något försänkt vägyta, 0,2–0,4 m dj med plan yta, ställvis dock som en svagt uppbyggd vägbank, ca 0,2 m h. Själva vägbanan är 5–7 m br. Det tidigare brukandet av vägen har givit upphov till svaga vallar utmed vissa sträckor som avslutar banken utåt på ömse sidor, varför bredden mellan vallarna är 2,5–3 m. Vallarna är 0,5–2 m br och 0,15–0,25 m h. Ställvis är diken utanför vallarna, 0,5–1 m br och 0,1–0,2 m dj. Den övergivna vägen löper intill och VSV om offerkastet Västerfärnebo 7:1 och ändar i N i höjd med och ca 4 m ÖSÖ om offerkastet Västerfärnebo 6:1. Ca 60 m av det sydligaste partiet av vägen röjdes från ris år 2010, som tillförts vid vägarbeten utmed Rv 70, samt ett mindre parti strax S om offerkastet 7:1 återställdes efter mindre skada åstadkommen med skördare, allt under arkeologisk uppsikt (lst dnr 431-2830-10).

Fig. 22. Västerfärnebo 612, södra delen av äldre, övergiven landsväg. Återställning av skada utmed vägens östra sida efter skogsmaskin, som avverkat för vägarbetena utmed Rv 70. Vägpartiet, till höger om skopan, är även rensat från ris, som tidigare belamrade stora delar av vägen efter avverkningen. Jfr fig. 14. Foto från norr, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 6:1. Offerkast (fig. 23), närmast runt, 5 m diam och 0,4–0,6 m h. Övertorvat och övermossat. Inga synliga stenar, men förr synliga 0,05–0,25 m st stenar. I V kanten är en större sten, 0,8×0,5 m st och 0,3 m h. Något yt- och kantskadad. 1 m SÖ om offerkastet står en skylt som numera saknar text, uppsatt av läns museet och Västerfärnebo hembygdsförening. 2 m Ö om kastet stod tidigare en träskylt med texten: OFFERKAST.

Fig. 23. Det mellersta offerkastet Västerfärnebo 6:1. Bilden är tagen i anslutning till den norra änden av den övergivna landsvägen Västerfärnebo 612. Foto från söder, R. Jensen 2010.

Västerfärnebo 7:1. *Offerkast* (fig. 24), närmast runt, 7 m diam och 1,1 m h. Större delen övertorvat och övermossat med ställvis synlig sten, 0,2–0,3 m st. På kastets övre del ligger tre sekundärt påförda stenar, 0,3–0,4 m st. Kanten i ÖSÖ–SÖ är skadad av äldre täkt. Intill och N om offerkastet står en skylt, som numera saknar text. Invid den nuvarande landsvägen stod vid den förra besiktningen 1989, en träskylt med texten: OFFERKAST. Denna saknas numera. *Orientering:* 12 m VSV om Rv 70 (NNV–SSÖ) och intill och ÖNÖ om övergiven, äldre landsväg (Västerfärnebo 612).

Fig. 24. Det södra offerkastet Västerfärnebo 7:1 i samband med återställningsarbeten intill detta. Foto från söder, R. Jensen 2010.

Utvärdering

Återställningsarbetet

Västerfärnebo 613, äldre landsväg, södra resp. norra delarna. I huvudsak bestod de uppkomna skadorna av överlagring av sandmassor. Vissa schakt- och sättningsskador kunde dock konstateras, men inte i någon större omfattning. De största svårigheterna var att återfinna, eller oftast återskapa, den ursprungliga strukturen avseende profil och breddförhållanden av vägens olika delar, vägbana, vallpartier utmed sidorna av denna samt vägdike i förekommande fall. Genom uppmätningar av oskadade partier av de olika strukturerna kunde dock ett återskapande av det ursprungliga utseendet utmed de skadade eller övertäckta partierna göras på ett nöjaktigt sätt även av vallar och diken.

Västerfärnebo 191:1, offerkast. De körskador som hade uppdragats i västra kanten av offerkastet, i direkt anslutning till den övergivna landsvägens vägbana, var inte särskilt omfattande. De av väg- eller skogsmaskin nedtryckta partierna kunde enkelt igenfyllas. Det ris och bråte som hade påförts offerkastet kunde borttas på ett okomplicerat sätt.

Västerfärnebo 7:1, offerkast. De körskador i form av två parallella dikesartade spår (fig. 12 och 13), som hade uppkommit vid färd med skördare mellan Rv 70 och offerkastet, kunde tämligen smärtfritt igenfyllas med hjälp av liten grävmaskin försedd med skopa. Det ris och bråte som hade påförts offerkastet kunde borttas på ett okomplicerat sätt.

Västerfärnebo 612, äldre landsväg, södra delen. De aktuella skadorna bestod dels av ett litet parti några meter söder om offerkastet Västerfärnebo 7:1, där en skördare hade skadat främst vägens östra, vallartade kant (fig. 14), dels av kvarlämnat ris efter avverkning på platsen, kopplat till vägarbetena utmed Rv 70. De ganska ytliga vägskadorna efter skördaren kunde tämligen enkelt åtgärdas med igenfyllning och utjämning. Riset borttogs på och i anslutning till vägen på ett okomplicerat sätt.

Kulturhistoriska värden och sammanhang

De två vägavsnitten, med sina kringanläggningar, utgör sannolikt en av de mest intressanta, och därmed mest skyddsvärda, äldre bevarade vägmiljöerna i Sverige. De faktorer som ligger bakom denna ståndpunkt är följande:

- De två aktuella partierna av den äldre landsvägen är totalt sett välbevarade och uppvisar ålderdomliga drag (se nedan). Dessutom finns ytterligare övergivna partier såväl söder som norr om de nu aktuella, som ej ännu är registrerade (se vidare nedan)
- Det bör vara tämligen ovanligt med hela tre, dessutom välbevarade och ovanligt stora, offerkast utmed den aktuella sträckan, dessutom med en så tydlig koppling till den gamla färdvägen.
- Det måste dessutom vara unikt att alla tre offerkastet finns med på en äldre lantmäterikarta (1757) och ett av dem dessutom på en karta från 1699 i båda fallen redovisade i anslutning till vägen.
- Härtill kommer andra anläggningar kopplade till den gamla färdvägen, dels en milstolpe (som också finns med på 1699 och 1757 års kartor), dels en väghållningssten.

Fig. 25. Utsnitt ur *geometrisk avmätning över Rosshyttan 1699*. Den i riktning N-S löpande vägen är den dåvarande landsvägen. Den södra pilen pekar mot beteckningen "Röfvarulan" (Västerfärnebo 191:1) och pilen ovanför utvisar milstolpen, betecknad som "Mijlpåle" (Västerfärnebo 4:1). Odefinierad skala. Kartbearbetning R. Jensen.

Att *landsvägens* sträckning är mycket gammal verifieras dels av de befintliga offerkasten, dels av att den nu aktuella sträckningen är densamma som på 1699 och 1757 års kartor. På 1699 års karta över Rosshyttan, en geometrisk avmätning (fig. 25), är landsvägen utsatt med beteckningen: "Lands Wäg från Koppar berget till Västeråhs och Sahlberget". På den plats där det nordligaste offerkastet är beläget, Västerfärnebo 191:1, är en krumelur utsatt med texten: "Röjvarekulan". Milstolpen är redovisad som "Mijhlpåle".

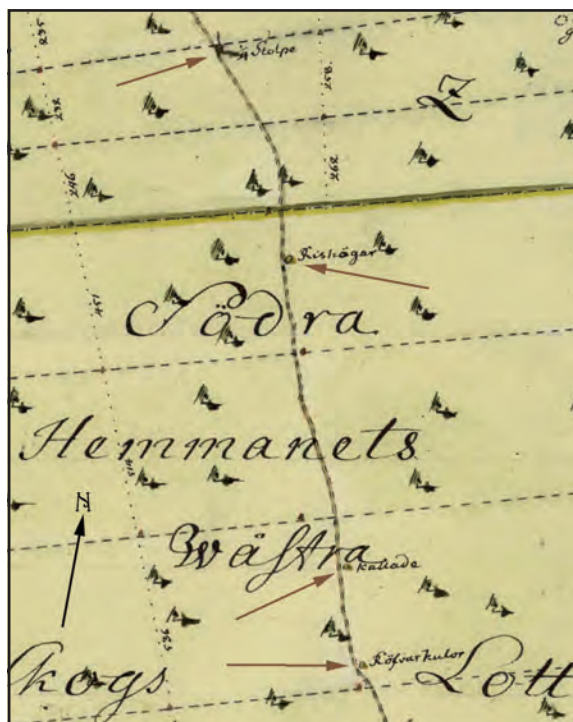

Fig. 26. Utsnitt ur laga delning över Rosshyttan 1757. Den i riktning N-S löpande vägen är den dåvarande landsvägen. Den nordligaste pilen utvisar milstolpen (Västerfärnebo 4:1). De tre övriga pilarna visar lägena för de tre offerkasten, på kartan markerade med texten: "Rishögar kallade Röjvarkulor". Odefinierad skala. Kartbearbetning R. Jensen.

På 1757 års karta över Rosshyttan, en laga delning (fig. 26), är likaså landsvägen utsatt med texten: "Landsvägen till Falun". På platsen för den nuvarande milstolpen, Västerfärnebo 4:1, finns på 1757 års karta en punkt med texten "1/4 Stolpe". Platsen är densamma, men stolpen på 1757 års karta är utbytt, eftersom den nuvarande milstolpen av sten är daterad 1838. Söder därom är tre punkter utsatta på platserna för de tre bevarade offerkasten (Västerfärnebo 191:1, 6:1 och 7:1) med texten "Rishögar kallade Röjvarkulor". De två nordligaste resp. sydligaste offerkastet överensstämmer helt till läge med de nuvarande. Det mellersta (Västerfärnebo 6:1) är på kartan utsatt intill och öster om vägen, under det att den övergivna landsvägen idag i terrängen löper öster om offerkastet och inte väster om detta, som den gör på 1757 års karta. Det finns dock inga spår i terrängen efter en äldre väg, som har löpt väster om detta offerkast. Detta kan förklaras med att detta offerkast helt enkelt är felmarkerat på 1757 års karta. Det är också möjligt att dåtidens landsväg utgjorde enklare ridstigar eller vägar och inte hade den anlagda och bearbetade karaktär, som de övergivna landsvägspartierna uppvisar i terrängen. I det här fallet skulle man emellertid i så fall kunna förväntat sig en halv väg väster om offerkastet, vilket dock inte är fallet.

Det måste framhållas att de övergivna landsvägspartierna uppvisar en konstruktion och ett breddmått avseende vägbanan som stämmer överens med det regelverk för vägbyggen som har sina rötter i medeltida lagstiftning (de medeltida landslagarna). Där stadgas att allmänna vägar (landsvägar och tingsvägar) skulle hålla en bredd på 10 alnar, dvs. ca 6 meter. Detta breddmått upprepas i 1734 års lag (i Byggningsbalken). Även i 1891 års väglag stadgas att vägbredden för landsväg skall vara 6 meter. I 1934 års väglag sägs inte längre något om vägbredderna för landsvägar. Bredden på de nu aktuella, övergivna landsvägspartierna är ca 6 meter.

Fig. 27. Oregistrerat, övergivet landsvägsparti utmed Rv 70 i höjd med ställstensbrotten Västerfärnebo 530:1–2 och 531:1. Foto från söder R. Jensen 2009.

Fig. 298 Oregistrerat, övergivet landsvägsparti utmed Rv 70 i höjd med det felaktigt förmodade området med kolningsgropar Västerfärnebo 323:1. Foto från SSÖ, R. Jensen 2011.

Beträffande *offerkasten* är det av stort intresse att alla tre finns med på 1757 års karta och att ett av dem, det nordligaste, finns utsatt även på 1699 års karta. Förhållandet att endast det nordligaste finns utsatt på 1699 års karta behöver inte innebära att de övriga är anlagda efter denna tid, även om detta är möjligt. Att det nordligaste och därefter alla tre kallas för ”Rövarkulor” antyder att de redan vid tiden för karteringarna, 1600- och 1700-talen, var föremål för förklaringsägner.

De flesta offerkasten har en tradition, som kan kopplas till ”ond bråd död” och som går ut på att någon har dött på platsen. Antingen av en olyckshändelse, jfr ett offerkast i Lohärads socken i Roslagen, utmed Brudstigen, den gamla kyrkstigen, där jungfrun ramlade av den skenande hästen och dog på väg mot sitt bröllop (Lohärad 149:1–2), eller av att någon mördades (jfr namnet ”Rövarkulan” ovan!), t.ex. vid offerkastet ”Stenkarlen” utmed en kyrkstig i Årsunda (Årsunda 231:1–2, Jensen 2001:52). Offerkasten kan därför ofta kopplas till en gengångartro och ansluter i regel till äldre färdvägar, som gick mellan bygderna i form av landsvägar, kyrkstigar och pilgrimsleder.

Det är således av intresse att de redan under 1600-talet betecknades som ”rövarkulor”. Detta antyder att offerkasten har en betydande ålder, troligen medeltida, vilket i sin tur bekräftar att även färdvägens sträckning är minst lika gammal som offerkasten! Det är också av intresse att de tre offerkasten betecknas som ”rishögar” på 1757 års karta. Det bekräftar dels att de då främst hade karaktären av riskast, dvs. bestående av grenar och kvistar, dels att traditionen att slänga, i det här fallet en gren eller kvist, ändå måste ha varit levande då, även om kasten i sig bör vara betydligt äldre (fig. 29). Ursprungligen verkar man dock ha slängt sten på de tre aktuella kasten, eftersom de idag huvudsakligen är uppbyggda av stenmaterial. Naturliga stenar och block kan dock ingå. Detta är uppenbarligen fallet med det nordligaste kastet, Västerfärnebo 191:1, där anläggningen verkar uppbyggd kring två jordfasta block, vars toppartier syns centralt.

I FMIS anges kortfattat traditioner i beskrivningen av de två sydligaste offerkasten. Med hänvisning till Nils Nygrens artikel ”Tro och sed” i boken ”Västerfärnebo – en sockenbeskrivning” från 1951 skall ett av (de tre) offerkasten ha uppkommit 1838, då en diligenskusk från Rosshyttan överfölls på den platsen. En annan uppgift, med hänvisning till Verner Johansson från Tappebo, uppger att hans far, f. 1856, hade berättat att ett av offerkasten skulle ha uppkommit på den tiden då masar och kullor vandrade ned till

Stockholm för att söka arbete. En av dem skulle då ha insjuknat och dött på vägen, där man då hade lagt upp ”ett litet röse”. Den första uppgiften kan inte stämma, eftersom alla tre offerkastan bevisligen fanns redan 1757 och det nordligaste redan 1699. Den andra uppgiften (herrarbetet) kan vara möjlig, men helt beroende på vilken tid som avses.

Fig. 29. En offerhandling utförs utifrån ett medeltida scenario. Efter Jensen 2001 baserad på boken ”Kulturmiljövård i skogen”.

Åtgärdsförslag

De två övergivna landsvägspartierna, som nu har blivit föremål för återställningsarbeten efter skador, är i samband med registreringen år 2010 anförda som *fast fornlämning*. Grunderna för detta är dels att de är permanent övergivna, inte minst ur sin ursprungliga funktion som landsväg eller huvudväg mellan nordliga och sydliga bygder, dels att de konstruktions- och måttmässigt uppvisar ålderdomliga drag utifrån de bestämmelser som har gällt beträffande anläggande av väg, bestämmelser som går tillbaka till medeltida förhållanden och reglementen (se ovan).

Utifrån detta förhållande kan ett *registreringsbehov* annonseras, eftersom det finns flera partier av nämnda landsväg, som inte alls är registrerade i FMIS. Ett sådant parti har författaren till denna rapport redovisat i en rapport över kartering av ställstensbrott längre söderut utmed Rv 70, sträckan Avesta–Sala (se fig. 27 och Jensen & Hermodsson 2010). I samband med ytterligare ett arbete för Länsstyrelsen i Västmanlands län, som utgjorde ett pilotprojekt (”Grop i grus”) för att utröna funktionen hos olika gropar på Badelundaåsen/Långheden, påträffades likaså ett övergivet parti av landsvägen i anslutning till ett förmodat område med kolningsgropar (Västerfärnebo 323:1), som även detta borde registreras som fast fornlämning i FMIS (se fig. 28 och Jensen 2011).

Beträffande *milstolpen* Västerfärnebo 4:1 bör denna bli föremål för *restaureringsåtgärder*. Dels bör milstolpen sättas om, eftersom den inte står helt korrekt i förhållande till postamentet (beskriven som ”omkullvält” vid revideringsinventeringen 1989) och den gamla landsvägens riktning. Dessutom bör postamentet bli föremål för omläggning, eftersom det för närvarande ser tämligen ”ihoplappat” ut och där vissa stenar inte ligger på plats.

Fig. 30. Milstolpen Västerfärnebo 4:1 med det ganska "rassliga" postamentet. Mellan milstolpen och Rv 70 syns den övergivna äldre landsvägen under återställningsarbete. Foto R. Jensen 2010.

Vad gäller den något söder därom stående *väghållningsstenen* Västerfärnebo 192:1, så beskrevs även denna som "kullvält" vid revideringen 1989 (fig. 16 och 21). Stenen har senare, vid något tillfälle, åter blivit rest. Den lutar dock något mot VSV idag, dvs. mot den gamla, övergivna landsvägen. Här föreslås att även denna blir föremål för översyn i samband med översynen av milstolpen.

Slutligen föreslås en *ny uppskyltning med aktuell information* om den aktuella vägmiljön. Informationen kan förslagsvis uppsättas i anslutning till de "fickor" utmed Rv 70, som kommer att finnas utmed såväl det norra som det södra komplexet. Informationen bör bestå av såväl text som illustrationer och vara såväl allmän om äldre vägar och samfärdsel som specifik för just detta område.

Fig. 31. Milstolpen Västerfärnebo 4:1 med årtalet 1838. Foto från väster, R. Jensen 2010.

Referenser

Litteratur

- Elgh, S. 2002. *Riksväg 70. Broddbo-länsgränsen Dalarna. Arkeologisk utredning, steg 1. Sala stadsförsamling, Kila och Västerfärnebo socknar, Västmanland*. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen Rapport 1999:11. Västerås.
- Jensen, R. 2001. Lappgraven på Bolleberget. *Skogens historier, del 2* (red. R. Jensen). Läns museet Gävleborg och Skogsvårdsstyrelsen Dalarna-Gävleborg. Gävle.
- Jensen, R. 2011. *Grop i grus. En kulturbistorisk pilotstudie om gropar på Badelundaåsen*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2011:28. Västerås.
- Jensen, R. & Hermodsson, Ö. 2010. *Brottsplats 70. Arkeologisk förundersökning inför ombyggnad av riksväg 70, delen Broddbo-Brovallen. Västerfärnebo socken, Sala kommun, Västmanland*. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2010:28. Västerås.
- Kulturmiljövård i skogen*. Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. 1992. Jönköping.
- Mangård, C. (red.). 1951. *Västerfärnebo. En sockenbeskrivning*.
- Nygren, N. 1951. Tro och sed. *Västerfärnebo. En sockenbeskrivning* (red. C. Mangård).
- Åhlström, J. 2009. *Väg 70, delen Broddbo-Brovallen. Särskild utredning, etapp 2. Västerfärnebo socken, Västmanland*. Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2009:64. Västerås.

Arkiv och otryckta källor

FMIS, det digitala fornminnesregistret, Riksantikvarieämbetet.

Lantmäteriet, digitala kartarkivet (historiska kartor).

T68-57:1, Rosshyttan nr 1-2, geometrisk avmätning 1699

T68-57:3, Rosshyttan nr 1-2, laga delning 1757

J112-91-21, Häradsekonomiska kartan, bladet Rosshyttan 1905–1911

Ekonomiska kartan, bladen 12G1f Mälby, 12G2f Brovallen

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projektnr:</i>	KM 10081, KM 10105
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	1st dnr 431-2830-10, 2010-06-23 1st dnr 431-3807-10, 2010-09-16
<i>Utredningen utförd:</i>	2010-07-05 till 2010-07-07 respektive 2010-10-07
<i>Arkeologtimmar:</i>	4 fältdagar
<i>Maskintimmar:</i>	32 timmar
<i>Personal:</i>	Ronnie Jensen
<i>Belägenhet:</i>	3 partier utmed Rv 70, Rosshyttan
<i>Ekonomisk karta:</i>	12G1f Mälby, 12G2f Brovallen
<i>Koordinatsystem:</i>	RT 90
<i>Inmätningmetod:</i>	GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos KM, därefter ATA